

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПІД ЧАС УРОКІВ-ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розкриті особливості використання технології критичного мислення на уроках української літератури; проведений аналіз імпресіоністичної новели М. Коцюбинського "Intermezzo" з використанням різних видів роботи, запропонованих авторами технології. Охарактеризовано нетрадиційний тип уроку-дослідження.

Ключові слова: критичне мислення, технологія, урок-дослідження, стратегії.

Н. Скоморовская. Развитие критического мышления во время уроков-исследований. В статье идет речь об особенностях использования технологии критического мышления на уроках украинской литературы; проведен анализ импрессионистической новеллы Михаила Коцюбинского "Intermezzo" с использованием различных видов деятельности, предложенных авторами технологии. Охарактеризованы нетрадиционный тип урока-исследования.

Ключевые слова: критическое мышление, технология, урок-исследование, стратегии.

Natalia Skomorovska. Critical thinking development during the research lesson. The article refers to the particular use of technology critical thinking on the lessons of Ukrainian literature. analysis impressionistic story of M. Kotsyubinskogo "Intermezzo" using different types of work, the authors proposed technology. Characterized unconventional type of lesson-study.

Key words: critical thinking, technology, lesson study strategy.

Мета: показати як розвивати критичне мислення старшокласників на уроках-дослідженнях

Серед актуальних завдань, які стоять перед словесником на сучасному етапі розвитку освіти є розвиток критичного мислення. Навчити учнів мислити самостійно, логічно, критично, твор-

чо – це означає підготувати їх до самостійного життя. Людина, що володіє навичками критичного мислення, вміє швидко і результативно працювати з новою інформацією, має власну думку, вміє відрізнити факти від суб'єктивних думок про них, може правильно вести дискусію, опираючись на аргументи, з повагою ставиться до поглядів інших людей, не боїться визнавати власні помилки, шукати причини таких помилок. Така людина прагне до самоосвіти, бо добре розуміє, що світ навколо швидко змінюється.

Питанням розвитку критичного мислення займалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці: А. Кроуфорд, С. Метьюз, Д. Макінстер, В. Саул, М. Ліпман, Д. Халперн, Р. Пауль, Л. Терлецька, О. Тягло, С. Терно, О. Пометун, О. Кочерга, О. Іванова, В. Болотов, С. Романова, Є. Полат та інші.

Кожен науковець подає своє визначення критичного мислення. Л. Терлецька вважає, що критичне мислення – це таке мислення, якому притаманні глибина – вміння проникати в суть речей, послідовність – вміння дотримуватись логічних правил, самостійність – вміння ставити питання, знаходити нові підходи до їх з'ясування, гнучкість – вміння змінювати спосіб розв'язання проблеми, швидкість – вміння швидко справлятися з завданням. В. Болотов розглядає критичне мислення як розумний розгляд різноманітних підходів з метою висловлення обґрунтованих суджень і прийняття осмислених рішень. Т. Хачумян – як особливий вид мисленнєвої діяльності, характерними ознаками якого є вироблення стратегій прийняття правильного рішення у розв'язанні будь-яких завдань на основі здобуття, аналізу, опрацювання інформації; здійснення рефлексивних дій (аналітичних, перевірочних, контролюючих, оцінних), які виконуються стосовно будь-якого об'єкта чи явища, зокрема і власного процесу мислення; виважений аналіз різних думок та поглядів, вияв власної позиції, об'єктивне оцінювання процесу і результатів як своєї, так і сторонньої діяльності. О. Тягло пише про критичне мислення як про сучасний

вид логічної діяльності, що має за мету систематичне удосконалення процесу і результатів мислення на основі їх критичного аналізу, розуміння й оцінки. С. Смирнов – як про мислення, в основі якого лежить здатність до самостійних логічно грамотних роздумів і суджень, уміння правильно оцінювати різні думки, бачити в них сильні та слабкі сторони. О. Пометун вважає, що критичне мислення на перший план ставить розвиток тих умінь і навичок мислення, що дають змогу людині адекватно оцінювати нові обставини й формувати стратегію подолання проблем. Це практичне мислення, в основі якого лежить ідея про необхідність розрізнення цінності інформації, тобто відділення потрібної інформації від непотрібної. Воно спрямоване на обробку інформації з використанням ефективних прийомів, її оцінку щодо джерела, істинності, достатності тощо зібраних даних.

Критичне мислення є рефлексивним способом корекції і виправлення людиною помилок, допущених у процесі власного мислення, яке знаходиться в безперервному пошуку [5, 17].

Для того, щоб розвивати критичне мислення на уроці літератури, словесник повинен відійти від прийняття єдиної думки, дати можливість учням самостійно аналізувати події, вчинки, робити висновки, оцінювати, заохочувати до глибшого пізнання, розвивати вміння творчо підходити до вирішення поставлених завдань.

Розвивати критичне мислення вчитель може як на традиційних, так і на нетрадиційних уроках. Нетрадиційні уроки – це уроки-диспути, уроки-семінари, уроки-конференції, уроки-дослідження тощо. Їх проводять, як правило, у старших класах, коли в учнів уже сформовані навички дослідницько-пошукової роботи, уміння самостійно працювати з навчальним матеріалом. Кожен із таких видів уроків передбачає ґрунтовну підготовку школярів.

Цікавим для старшокласників є урок-дослідження. Дослідження може бути різним – філософське, психологічне тощо. Вибір залежить від мети, яку

ставити перед собою учитель, та твору, що вивчається.

Так для вивчення імпресіоністичної новели М. Коцюбинського "Intermezzo" можна обрати психологічне дослідження. Це дасть можливість старшокласникам глибше осягнути внутрішній світ ліричного героя.

Роботу на такому уроці доцільно поділити на кілька етапів. Під час першого – учні пригадують, де і коли виник імпресіонізм як напрям.

Матеріал для роботи

Імпресіонізм як художнє явище виник насамперед у живописі. Відлік свого існування цей напрям починає з 1874 року, коли в Парижі була організована виставка молодих художників "Автономного товариства живописців, скульпторів, граверів тощо", на якій були представлені полотна Є. Дега, А. Гійомена, Б. Сорізо, К. Пісарро, О. Ренуара та інших. Серед них виділялася картина К. Моне "Враження. Сонце сходить". Саме вона викликала широкий розголос. Пізніше за рядом живописців, котрі працювали в подібній стильовій манері, закріпилася назва "імпресіоністи".

Імпресіонізм – це своєрідний протест проти принципів академізму. Імпресіоністи протиставляли свої твори традиційним, намагалися визначити самодостатність творчості, подати її через "Я" унікальної творчої особистості. Художники визнавали самоцінність суб'єктивних вражень, коли важливий не стільки сам предмет, скільки ставлення до нього, миттєве його сприйняття.

Роботі в студії імпресіоністи протиставляли вихід на натуру і принцип "пленера" (фр. свіже повітря), такий тип миттєвого пейзажу, який зосереджується на атмосферних ефектах світла – завжди но-

вому, у чомусь неясному і плинному, відображенні предметів без підсвічувань і штучних кольорів.

Найвизначнішими представниками імпресіонізму в образотворчому мистецтві були Клод Моне, Едуард Мане, Огюст Ренуар, Едгар Дега, Альфред Сіслей. Інтерес до імпресіонізму як оригінального художнього явища завоював також симпатії музикантів (Клод Дебюссі, Моріс Равель) і скульпторів (Огюст Роден, М. Россо).

Деякі особливості імпресіоністичного живопису виявились спільними і для мистецтва слова. У літературі імпресіонізм не існував у чистому вигляді. Це була стильова течія, яка часто поєднувалася з багатьма іншими течіями. У творчості одного письменника могли поєднуватися кілька течій. Навіть один твір зазнавав впливу різних мистецьких течій.

Світоглядною основою імпресіонізму в літературі став принцип відносності людських знань. У творах на першому плані розгорталися не розповідь про певний період з життя персонажів, не події, а уривчасті фрагменти їх, відбиті у свідомості персонажів. Ці твори будувалися не на сюжетній основі, а на структурі переживання. Зображуване передавалося через призму сприйняття ліричного героя. Оповідач у такому творі ніби відсторонювався від того, що зображував: людини, природи, соціуму. Точка зору спостерігача переміщувалася з навколишнього середовища у внутрішній світ людини, точніше кажучи, у її чуттєву сферу.

У світовій літературі імпресіонізм пов'язують насамперед з іменами письменників Гі де Мопассана, К. Гамсуна, Т. Манн, А. Чехова, І. Буніна та інших.

В українському літературознавстві

кульмінація інтересу до імпресіонізму припадає на 20–30-ті роки ХХ століття. У 40–60-х роках з остаточною перемогою реалізму в радянській літературі імпресіонізм як такий перестає бути предметом дослідження, творчість українських письменників-імпресіоністів інтерпретується виключно як соцреалістична. Пожвавлення зацікавлення українським імпресіонізмом спостерігається у 70–80-х роках.

Молоде покоління українських письменників, розквіт творчості яких припадає на кінець ХІХ – початок ХХ століть, під впливом соціально-культурної ситуації в Україні та переймаючи новий досвід європейських літератур, дедалі більше усвідомлює обмеженість реалістичного способу письма, необхідність змін, відходу від звичних проблем і форм їх зображення. З'являються твори, що відрізняються від традиційного реалістичного письма. "Коли старші письменники виходять від малювання зверхнього світу – природи, економічних та громадських обставин, і тільки при помочі їх силкуються зробити зрозумілими людям, їх діла, слова й думки, то новіші йдуть зовсім противною дорогою: вони, так би мовити, відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магічною лампою, освічують усе оточення. Властиво те оточення само собою їм мало інтересне і вони звертають на нього увагу лише тоді й остільки, коли й скільки на нього падають чуттєві рефлекси тої душі, яку вони беруться малювати" [2, 6].

На даному етапі, коли учні пригадують уже відому їм інформацію, та знайомляться із новою, доречно використати стратегію "Система

“√”	“+”	“-”	“?”
Імпресіонізм як художнє явище виник насамперед у живописі. Імпресіонізм – це протест проти принципів академізму. Імпресіоністи протиставляли свої твори традиційним, намагалися визначити самодостатність творчості, подати її через “Я” унікальної творчої особистості. Художники визнавали самоцінність суб'єктивних вражень, коли важливий не так сам предмет, як ставлення до нього, миттєве його сприйняття.	Інтерес до імпресіонізму як оригінального художнього явища завоював симпатії музикантів (Клод Дебюссі, Моріс Равель) і скульпторів (Огюст Роден, М. Россо). У світовій літературі імпресіонізм пов'язують насамперед з іменами письменників Гі де Мопассана, К. Гамсуна, Т. Манн, А. Чехова, І. Буніна та інших.		

"Поміч".

Інформацію, що школярі почули, вони тезисно записують у таблицю, яка має чотири колонки. Кожна колонка позначена певним знаком з конкретним логічним наповненням:

"v" – це я знаю;

"+" – нова інформація;

"-" – суперечить тому, що я знаю;

"?" – інформація дивує мене.

Для прикладу:

Отже, кожен учень чітко виокремлює інформацію, яку він знав до уроку, отримав на уроці і яка знаходиться в площині інтересу.

На другому етапі уроку школярі пригадують біографію письменника та твори, які раніше вивчали. Це дає можливість прослідкувати процес становлення М. Коцюбинського як письменника-імпресіоніста. Діти через твори відкривають для себе цю постать, яка намагалася заглибитися у внутрішній світ людини, прагнула пізнати складний механізм мотивації, у якому, крім зовнішніх чинників, беруть участь і внутрішні – свідомість і підсвідомість. Яскравим прикладом такого письма є новела "Intermezzo". В основі даного твору – зображення сприйняття героєм потоку вражень від навколишньої дійсності.

Завдання для учнів на даному етапі – довести, що твір "Intermezzo" є імпресіоністичною новелою. Для цього вони пригадують визначення даного поняття та порівнюють традиційну й імпресіоністичну новелу. Шукають ознаки імпресіоністичної новели у творі.

Результати своєї роботи записують у "Кола Вена". Учні малюють два кола, які мають спільні точки перетину. Інформація, що стосується кожної проблеми, заноситься в окреме коло. У спільну частину записують відомості, що стосуються всіх виділених складових.

Матеріал для роботи

Новела (від італ. – новина) – це жанр, що відрізняється динамікою у розгортанні сюжету. Коротке оповідання, у якому йде мова про одну подію з життя персонажа. Дійових осіб небагато. Конфлікт загострений, розв'язка несподівана. Мова персонажів лаконічна, переважають прості, непоширені речення.

Імпресіоністична новела спрямована на зображення "миттєвого переживання в оповідному часі", тобто фіксується даний момент без причинної його обумовленості й часової перс-

пективи. Пейзаж набуває максимально-го значення. Автора цікавить колористика і швидка зміна природи та предметів задля уявлення хиткості психології героїв. Гра світла також підпорядкована вираженню певних моментів психологічної настроєвості. Замість цілісної розробки предмета митець дає або побіжне враження від нього, або кілька вражаючих деталей. Композиція набуває фрагментарності, інколи справляє враження механічного поєднання розрізнених картин. Фабульність заступає настроєвість. Замість логічних і чітких понять – натяки, напівтони, які виконують не так комунікативну функцію, як емоційно-настроєву, що сприяє глибини відтворення внутрішнього світу людини, її почуттів, взаємозв'язків свідомого і несвідомого [2, 84].

За жанром "Intermezzo" – це поезія у прозі. Завдання для учнів – пригадати, коли і де виник цей жанр.

Матеріал для роботи

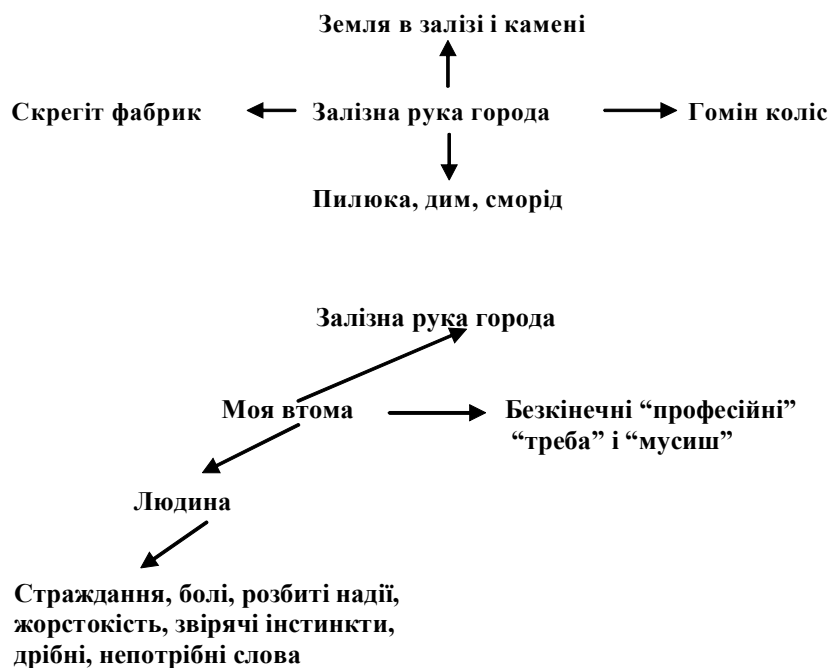
У процесі художніх пошуків українські письменники кінця XIX – початку XX століття розробляють прийоми, модифікують жанрові форми, завдяки чому відбувається подальше взаємопроникнення самих родів літератури. Це свідчить про глибину модернізації художніх процесів у цей період. Поезія, проза і драма взаємозбагачують одна одну, створюючи художню реальність нової якості. Цього вимагає новий спосіб художнього пізнання – через людську

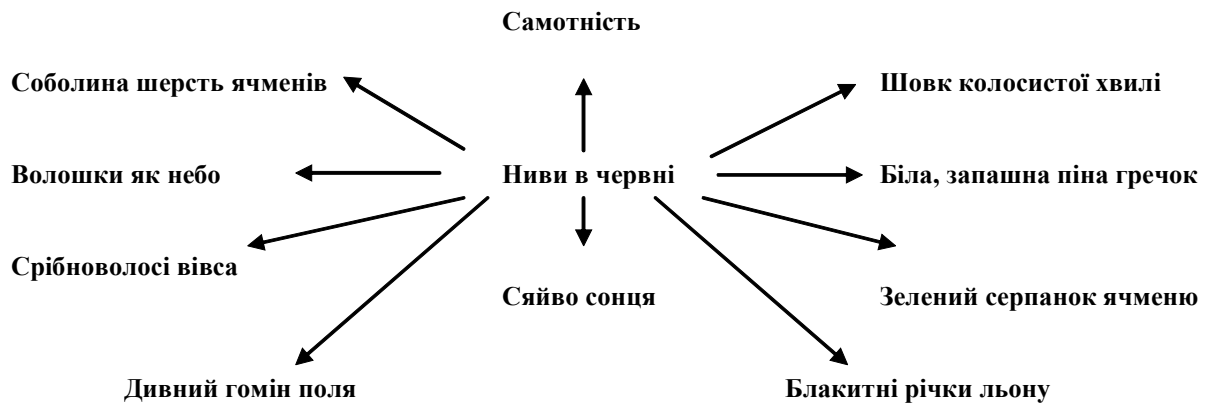
душу, внутрішній космос.

Жанр поезії у прозі ґрунтується на пейзажній новелі. У таких жанрах є багато спільного: за своєю тематикою вони відображають настрої інтелігенції, проблематика філософського або соціально-філософського характеру, велике значення відіграє пейзаж. Проте в поезії у прозі він стає точкою опертя для втілення авторських думок, переживань, настроїв [2, 94].

До поезії у прозі зверталися О. Кобилянська, В. Стефанік, Г. Хоткевич, М. Коцюбинський та інші.

"Intermezzo" – це імпресіоністична новела, що складається з окремих фрагментів, мініатюр. Це опис вражень, емоцій, які викликають у ліричного героя місто, природа, люди. Утомлений негативними емоціями, він прагне знайти душевну рівновагу. Повне духовне одужання героя відбувається серед природи. Про особливий вплив природи на душу людини писало багато письменників. Письменники-модерністи в розумінні природи й окремих її стихій виявили справді необмежені можливості, розсунувши рамки побутових обставин до космічних масштабів і поставивши в центрі цього космосу людину з її не менш складним внутрішнім космосом, багатовимірними зв'язками із соціумом. Старшокласники, аналізуючи імпресіоністичні твори, пізнають внутрішній світ людини, вчать з'являти зображені у творі психологічні ситуації з власним життєвим досвідом.

Щоб проаналізувати емоційний стан ліричного героя, учитель пропонує систему проблемних запитань:

"Intermezzo" – у перекладі з латинської означає "перерва", пауза, відпочинок. Чому автор називає свій твір "Intermezzo"?

У новелі М. Коцюбинський торкнувся важливої проблеми – емоційного, нервового виснаження митця. Що виснажило ліричного героя, від чого він намагався втекти?

У новелі є кілька незвичних дійових осіб, серед них – "залізна рука города", "моя втома", сонце, ниви у червні. З чим асоціюються кожен образ?

Приклад:

В імпресіоністичній новелі основна сюжетна лінія – це зміна емоційного стану, почуттів героя. Які сюжетні елементи ми зустрічаємо у творі?

Чому новелу присвячено кононівським полям? Як саме пов'язано сюжет твору з емоційним станом М. Коцюбинського?

Що, на вашу думку, далі буде відбуватися з ліричним героєм? Яким стане наступне сприйняття міста і людей?

На етапі дослідження психологічного стану ліричного героя, вчитель може запропонувати учням самостійно скласти запитання та задати їх однокласникам. Щоб формувати у школярів вміння ставити запитання словеснику доцільно використати стратегію "Методика взаємних запитань". Вона передбачає роботу в парі. Для роботи учень готує запитання і задає його своєму сусідові, з яким сидить за однією партою. Отримавши

відповідь, погоджується з нею або коригує. У відповідь отримує зустрічне запитання і дає відповідь на нього.

Для ефективної роботи з цією стратегією вчитель повинен націлювати старшокласників складати питання різного рівня, які передбачають перевірку знань, розуміння інформації та певні висновки, оцінку. Коли поставлене запитання високого рівня, той, хто відповідає, активно виражає власну позицію, шукає аргументи на її підтвердження. Тоді матеріал запам'ятовується на більш тривалий період.

Стратегія "Методика взаємних запитань" допомагає визначити не тільки ступінь усвідомлення учнями нового матеріалу, але і їх готовність самостійно оцінювати свої знання та знання однокласників. Це сприяє розвитку самостійності школярів, вчить їх бути активними та відповідальними.

Посадження запитань, які задає вчитель та запитань, які готують учні, дозволяє всебічно розглянути художній твір, звернути увагу на ті проблеми, які цікавлять школярів, формувати в них навички ставити запитання.

Використовуючи сучасні види роботи, які пропонують автори технології критичного мислення, словесник розвиває мовлення учнів, вчить працювати активно, самостійно, формувати власну думку, мислити творчо, логічно, критично.

На уроці-дослідженні, аналізуючи твір М. Коцюбинського "Intermezzo", учитель ознайомлює школярів із новим мистецьким напрямом, за допомогою різних завдань допомагає краще учням пізнати імпресіонізм як напрям в обра-

зотворчому мистецтві, музиці, літературі. Старшокласники ознайомлюються з творчістю одного з яскравих представників імпресіонізму, вчать аналізувати психологічний твір, досліджують емоційний стан ліричного героя.

Обраний нетрадиційний тип уроку дозволяє уникати одноманітності й шаблонності в роботі вчителя, сприяє розвитку важливих життєвих компетентностей учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / (уклад. і головний ред. Бусел В. Т). – К. ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. – 1440 с.
2. Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст.: проблеми естетики і поезики. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 304 с.
3. Кроуфорд Алан. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд Алан, Саул Венді, Метьюз Самюель, Макінстер Джеймс. – К. : ТОВ Видавництво Пляєди, 2006. – 211 с.
4. Мартинець А. Сучасний урок зарубіжної літератури / А. Мартинець. – Х. : Видавничка група "Основа", 2005. – С. 170.
5. Пометун О. І. Основи критичного мислення: [навч. посібн. для учнів старших класів загальноосвітньої школи] / Пометун О. І., Пилипчатина Л. М., Сущенко І. М., Баранова І. О. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 216 с.

Стаття надійшла 01.11.2012 р.